

УДК 340.14

Юлія Корольова,
канд. юрид. наук

КОРЕЛЯЦІЯ ПРИНЦИПІВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНУ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА

Стаття присвячена аналізу основних аспектів кореляції принципу права та принципу верховенства закону в системі джерел права. Проаналізовано доктринальний підхід до тлумачення принципу права та верховенства закону, визначено проблематику їх застосування в Україні. Обґрунтовано позицію щодо визначення змісту принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права.

Ключові слова: принцип верховенства права, принцип законності, правова реальність, правова держава, система джерел права.

Постановка проблеми. Ідея принципу верховенства права є інтегруючим ідеалом сьогоденного політичного світу, зокрема юридичної та політичної діяльності у світі, побудови правової держави. Принцип верховенства права посідає особливе місце в системі джерел права, однак сьогодні точиться дискусія серед науковців щодо визначення місця принципу верховенства права і закону в системі джерел права.

Верховенство права і закону є основоположним принципом побудови правової держави. Верховенство права і закону проєктується через визнання природних прав людини, свободи особи, реалізації ідей правової держави, наявності політичного плюралізму та поширення правової культури в суспільстві.

Принцип верховенства права став нині одним із найпопулярніших у всьому світі, зокрема і в Україні. Із проголошенням незалежності України надзвичайно великого значення набула розробка й запровадження в усіх сферах суспільного життя дієвих правових механізмів і гарантій забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Метою статті є аналіз основних аспектів кореляції принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу даного дослідження склали роботи вчених у галузі права: С.В. Бобровник, М.І. Козюбри, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, Ю.О. Тихомирова та інших.

Виклад основного матеріалу. Однією з глобальних проблем існування правової

реальності є ідея права. Ідея права є вихідним, логічно першим рівнем правової реальності, що зосереджує всю істинність права, яка виражена в тому числі в принципах. При цьому в юриспруденції виокремлюють принципи, що становлять зміст наукової й професійної правосвідомості, практичного досвіду різних правових культур. Ці принципи часто іменуються правовими принципами, серед яких можна виділити принцип верховенства права та верховенства закону.

Принцип верховенства права є категорією не тільки національних, а й міжнародних правових систем. Він був і є предметом багатьох наукових досліджень. В Україні ці дослідження набули стрімкого розвитку після проголошення незалежності і з прийняттям чинної Конституції.

З огляду на це, вітчизняними дослідниками визнається доцільність реформування політико-правових засад здійснення державної влади на основі принципу верховенства права, який у європейських країнах визнається фундаментальним принципом правової системи, критерієм справедливого правопорядку, за яким забезпечується всебічна реалізація прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, в першу чергу, у сфері відносин з органами публічної влади [1, с. 7].

Принципи права є об'єктивно властивими праву відправними началами, вимогами, які ставляться до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових та громадських інтересів. Іншими словами, це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, й одночасно вектор, який визначає напрям його розвитку [5, с. 87]. Принципи права містяться у його змісті та виступають певними орієнтирами у формуванні права, відбиваючи

його сутність та основні зв'язки, що існують у правовій реальності. Дати вичерпний перелік усіх принципів права вкрай важко. Загальні принципи сформульовані в конституціях держав, галузевому законодавстві та міжнародно-правових договорах. До основних принципів права належать принцип свободи, рівності, справедливості, гуманізму, демократизму та законності. Ці ж принципи мають велике значення для правової реальності, оскільки забезпечують відповідність правових явищ суспільним вимогам та інтересам, сприяють взаємодії елементів правової системи та забезпечують її єдність.

До основних принципів права належать принципи верховенства права та верховенства закону. Основним призначенням загальних принципів права є закріплення засад суспільного ладу, забезпечення однотипного формулювання норм права, їх впливу на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших видів правового впливу, а також усунення прогалин у законодавстві шляхом застосування аналогії права. Ідеал верховенства права та верховенства закону став одним із найпопулярніших у всьому світі, він є найважливішим складником міжнародно-правових актів, особливо присвячених правам і свободам людини та громадянина.

Верховенство права і закону є істотною передумовою керованості суспільних справ, гарантією режиму законності як однієї з основних ознак правової держави.

У документах ООН верховенство права належить до принципу управління, за якого всі особи, установи та органи (публічні і приватні), в тому числі держава, є підзвітними на підставі законів, які приймаються публічно, виконуються на рівних засадах, розглядаються в межах незалежного судочинства і відповідають міжнародним стандартам прав людини.

У доктринальному розумінні принцип верховенства права:

1) відображає спосіб організації життя суспільства на правових основах, є засобом унеможливлення свавільного та антидемократичного правління, і в цьому сенсі він відповідає визначенню такої важливої категорії конституційного права, як конституціоналізм;

2) віддзеркалює моральні основи права, є виявом природного права у сучасних правових системах разом із принципами справедливості, пропорційності, рівності, розумності тощо; у цьому сенсі він є основним критерієм визнання законів неправовими;

3) є засобом організації належної правової системи, яка в контексті додержання верховенства права має ґрунтуватися на принципах правової визначеності, стабільності та довіри до права, принципі «немає покарання

без закону», принципі законності, забороні неправомірної дискреції та зворотної дії нормативно-правових актів, на незалежній судовій владі та судовому контролі, єдності судової практики, *res judicata* тощо;

4) гарантує доступ до правосуддя, яке здійснюється незалежним та неупередженим судом. Незалежність означає, що суд має бути вільним від зовнішнього тиску і не контролюватися іншими гілками влади. Неупередженість суду означає його однакове ставлення до учасників процесу, вирішення справи виключно на основі права. Це дозволяє забезпечити справедливе судочинство. Принцип верховенства права є ілюзорним у тій державі, яка не забезпечує право на доступ до суду, не гарантує права на справедливий суд;

5) включає принцип законності, згідно з яким усі суб'єкти, в тому числі суб'єкти публічної влади, мають додержуватися законів і підзаконних нормативно-правових актів, виконувати і правильно застосовувати їх. Зміст принципу законності відображається через конкретні вимоги: вищу юридичну силу закону в системі нормативно-правових актів; обов'язковість законів та інших нормативно-правових актів для всіх, на кого вони поширюються; однаковість вимог закону до всіх суб'єктів права; неприпустимість протиставлення законності і доцільності в діяльності державних органів; невідворотність покарання за вчинення правопорушення.

Верховенство права разом із демократією і правами людини вважається однією з трьох засад Ради Європи, які закріплені в Преамбулі до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також у низці інших міжнародних документів у сфері прав людини.

Основоположна роль принципу верховенства права полягає не лише у співвідношенні права та закону, а й у внутрішній організаційній ієрархічній структурі законодавства, де зберігається чітка диференціація за юридичною силою. У частині другій статті 8 Конституції України зазначено: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [3].

Отже, він є визначальним як у законотворчій, так і у правозастосовній практиці, пріоритетним у внутрішньодержавному праві і в усіх сферах правовідносин. Також принцип верховенства права визначає співвідношення взаємодії права, держави, державних органів та інститутів, усіх осіб. Ідеологія держави, спираючись на цей принцип, будується на загальнолюдських цінностях, демократії (народовладді), загальній повазі до основних прав і свобод людини, без будь-якої дискримінації.

Принцип верховенства законів зазвичай тлумачать як принцип, відповідно до якого закон має вищу юридичну силу стосовно всіх інших нормативно-правових актів і джерел юридичного, тобто встановленого державою (позитивного), права [2, с. 341]. Для реалізації державної політики органами державної влади, де правозастосування є однією з головних форм реалізації їх функцій, уважне та шанобливе ставлення до юридичної сили нормативно-правового акта, зокрема, на етапі його професійного тлумачення є особливо актуальним. Підвищена увага до ролі закону має характеризувати державну політику у сфері діяльності органів державної та муніципальної влади, де діє режим загальної заборони для представників влади: дозволено тільки те, що конкретно визначено законом. Як слушно зазначає

С. С. Алексєєв, принцип верховенства права є визначальним під час формування інститутів держави й суспільства загалом. У такому контексті право постає як найвища соціальна цінність, найголовніший суспільний орієнтир. Саме на них має спиратися законодавець, закріплюючи загальнообов'язкові приписи, надаючи їм нормативного характеру, тобто формуючи державну політику в країні. Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що реалізація державної діяльності, незважаючи на сферу здійснення, має відповідне ідеологічне підґрунтя, основу, що дає змогу забезпечувати єдність і цілісність державної політики. Таким фундаментальним підґрунтям є система принципів права, серед яких провідна роль належить принципу верховенства права, що має відповідне змістове наповнення. Його осмислення в контексті реалізації державної політики органами державної влади та місцевого самоврядування надає можливість визначити цей принцип не просто як звичайну ідею, а як окремий правовий світогляд, дотримання якого є передумовою якісного забезпечення правореалізаційних процесів [4, с. 234].

Принцип верховенства права не підміняє і не скасовує принципу законності, а тільки поглиблює його вимоги, звертає увагу на зміст позитивного права, який має відповідати загально визначеним стандартам прав людини та основоположним принципам права.

Отже, верховенство права – це принцип діяльності органів державної влади, інших публічних і приватних суб'єктів на засадах законності, правової визначеності, рівності перед законом і недискримінації, забезпечення доступу до незалежного і неупередженого правосуддя, додержання прав людини.

У фундаментальній праці Ю. О. Тихомирова «Теорія закону» зазначається, що

принцип верховенства закону в умовах соціалізму має значення важливого принципу всієї правової системи [6].

Висновки

Висловлюючи нашу позицію щодо місця принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права, слід зазначити, що принцип верховенства закону (закон є основним джерелом права у сучасному суспільстві), закріплений Конституцією України, означає визначальну, провідну роль закону в правовій системі, зокрема системі джерел права, його вищу юридичну силу стосовно підзаконних актів. Тобто принцип верховенства закону означає тільки співвідношення закону та інших нормативно-правових актів.

Враховуючи вищезазначене, верховенство права насамперед визначається наявністю законів із правовим змістом (правових законів) та пов'язаністю державної влади із правовими законами, тобто правом. Саме принцип верховенства права наповнює реальним змістом закріплене у Конституції положення про те, що Україна є правовою державою, тобто державою, що підкоряється праву. Визнання принципу верховенства права є неocenним надбанням України як демократичної держави, який має неухильно забезпечуватись усіма гілками влади. По суті, закон є владою держави, а право є владою народу через управління державою. Ці ж принципи мають велике значення для правової реальності, оскільки забезпечують відповідність правових явищ суспільним вимогам та інтересам, сприяють взаємодії елементів правової системи та забезпечують її єдність.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова). Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. Київ: Конус-Ю, 2008. С. 7.
2. Автономов А. С. Генетические закономерности права. *Сб. науч. тр., посвященных 90-летию со дня рождения С. Г. Дробязко* / ред. кол. С. А. Балашенко [и др.]. Минск: Бизнесофсет, 2013. С. 87-95.
3. Актуальные проблемы теории государства и права: учебное пособие / отв. ред. Р. В. Шашева. Москва: Норма: Инфра, 2011. 520 с.
4. Алексєєв С. С. *Общая теория права*: учебник. Москва: Велби: Проспект, 2008. 576 с.
5. Скакун О. Ф. *Теория держави і права*: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
6. Тихомиров Ю. А. *Теория закона* / отв. ред. д-р юрид. наук В. П. Казимирчук. Москва: Изд-во «Наука», 1982. 255 с.

Стаття посвячена аналізу основних аспектів кореляції принципу права і принципу верховенства закону в системі джерел права. Проаналізовано доктринальний підхід до трактування принципу права і верховенства закону, визначено проблематику їх застосування в Україні. Обґрунтовано позицію щодо визначення змісту принципів верховенства права і верховенства закону в системі джерел права.

Ключевые слова: принцип верховенства права, принцип законности, правовая реальность, правовое государство, система источников права.

The article deals with the analysis of key correlation aspects between the rule of law principle and the rule of legislation principle in the system of sources of law. The doctrinal approach to defining the rule of law principle and the rule of legislation principle is analyzed; the problem of their implementation in Ukraine is identified. A standpoint for determining the purport of the rule of law principle and the rule of legislation principle in the system of sources of law is elicited.

Key words: rule of law principle, principle of legitimacy, legal reality, legal state, system of sources of law.

